

О ЈЕДНОЈ ПОЗНОЈ УПОТРЕБИ ПОСЛОВНОГ ПИСМА У ПРОТОКОЛУ РОЂЕНИХ ИЗ ЦРКВЕ СВЕТОГ НИКОЛЕ У БРЕКОВУ

У раду је приложен краћи палеографски опис пословног писма пронађеног у *Протоколу рођених (1837–1858)* из Цркве Светог Николе у селу Брекову. Анализирани су и записи брековачких свештеника у рукописним књигама из 16. и 17. века који такође сведоче о употреби овог типа ћирилице. У материјалу је утврђено присуство руских скорописних одлика и постепено свођење графемског инвентара на штокавску гласовну структуру. Такође, уочено је постојање пословног писма и у протоколима Цркве Свете Тројице у суседном селу Бјелуша, као и неких елемената овог писма у протоколима Цркве Светих апостола Петра и Павла у Сирогојну. Открића указују на потенцијално постојање богатог палеографског материјала присутног на ширем подручју ариљског краја.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: пословна ћирилица, босанчица, брзопис, скоропис, Бреково, Црква Светог Николе, земља Моравица, матичне књиге општине ариљске.

1. Уводна разматрања

Село Бреково удаљено је 14 километара ваздушном линијом југозападно од Ариља. Место је познатије по Цркви Светог Николе, која је била метох манастира Светог Ахилија у Ариљу (Ристић 1963: 108), негдашњег седишта Моравичке епископије (Милосављевић 2023: 160). Посредни помен свештеника брековачке цркве у турским дефтерима¹ потврђује постојање цркве почетком 16. века, иако народно предање цркву памти као задужбину из немањихког периода.

Од када је Кнежевина Србија 22. децембра 1836. године издала уредбу којом се уводи обавеза да парохијски свештеници морају водити протоколе

¹ Преко турских дефтера сазнајемо да је 1536. године у селу Горњем Баракову (Брекову) био поп Иво, а 1528–1530. године уписан је Дамјан, син попа Обрада (Аличић I 1984: 521, Аличић II 1984: 444, према Булић 2014: 326). Детаљан списак брековачких свештеника може се пронаћи у колективној монографији *Бреково 1476–1896–1966* (Ђоковић и др. 1997: 207–208). Иако је у наведеном делу дат детаљан списак од 36 свештеника од 16. до 20. века, аутори, нажалост, нису прецизно навели изворе путем којих су дошли до поменутих имена и њиховог хронолошког распореда, посебно када је реч о свештеницима из најранијег периода.

рођених, венчаних и умрлих, такви протоколи воде се и у Брекову. Према упутству које је свештенство добило, локални парох је требало да попуњава протоколе својеручно, а могао је то уместо њега чинити други свештеник само у случају болести или слабије писмености првог.² Прегледајући протоколе из брековачке Цркве Светог Николе, уочили смо да су обрасци Протокола рођених³ у периоду од 8. фебруара 1837. до 14. августа 1840. године спорадично били попуњавани пословним писмом, које се у нашој литератури назива још и брзопис или босанчица (Станишић 2020: 5). Колико нам је познато, у досадашњој литератури није забележена овако позна употреба овог типа ћирилице у црквеним књигама ариљског краја, иако је његова употреба као породичног писма посведочена у муслиманској средини све до половине 20. века (в. Богићевић 1975: 260–264; такође Станишић 1987).

Пословно писмо (српска дипломатска минускула или брзопис) настало је у средњовековној рашкој краљевини и представља канцеларијски тип писма који се постепено формирао током 13. века у српско-дубровачкој преписци, а свој коначан облик добија у Врхлабској повељи краља Милутина из 1302. године (Станишић 2015а: 335–336). Постепено ово писмо у средњовековној Србији потискује византинирани устав, док се његова употреба наставља на простору Босне и приморја. Током 16. века на тим територијама ово ће се писмо преобразити у тзв. босанчицу (тј. протовуковско писмо, по терминологији Вање Станишића 2015б; 2020). Нека решења нашег старог пословног писма појавиће се у саставу *руског скорописа* – руског деловодног писма оформљеног у 15. веку, чији се настанак поклапа са другим јужнословенским утицајем (Станишић 2016: 215). Руски скоропис се током 17. и 18. века шири у нашој средини и постепено потискује наше старо пословно писмо.⁴ Анализирани материјал у овом раду, како ће се показати, осликава њихово међусобно прожимање.

Главни циљ овог истраживања биће да пружи краћи опис палеографских одлика пронађеног материјала. Такође, покушаћемо да одговоримо на питање

² „Свакій Священикъ да самъ своіомъ рукомъ уписуе, што є изъ свое парохіе крестію, вѣнчаю, саранію. Само у случаю, кадъ бы кои Священикъ у писанію слабіи или болестію препитствованъ быю, да може другій, истой церкви принадлежећій, или дужность мѣсто нѣга извершивій Священикъ совершенно священнодѣйствіе у Протоколъ увести” (Вариа 1818–1869). Ово упутство, тј. *Наставленіе во ѿенѣ протокола крещаемы, вѣнчаемы и умирающе при церквама Княжества Сербскогъ*, пронашли смо у Историјском архиву Ужице и упућено је пароху цркве у селу Бјелуша недалеко од Брекова. Истоветно упутство је, претпостављамо, добило и свештенство брековачке цркве.

³ За материјални опис протокола из Брекова, али и детаљније информације о црквеним матичним књигама општине ариљске, в. Арнаутовић 2013.

⁴ За више о домаћем пословном писму в. Ђорђић (1971: 146–179), Станишић (2015а, 2015б, 2019, 2020, 2024), Накаш (2010: 79–141), Чигоја (1999); о руском скоропису в. Городилова (2000), Бистрова (2011), Жуков и др. (2023: 95–110).

да ли је реч о изолованој појави, коју можемо везати за јереја Павла Поповића (?–1847), који је службовао при брековачкој цркви у том периоду, или је употреба пословног писма раширенија појава у овом делу ариљског краја. Како бисмо стекли увид у историјски развој ове праксе у Брекову, прегледали смо и сачуване рукописне књиге брековачке цркве из 16. века.

2. Палеографске одлике материјала

Као што је већ напоменуто, употреба пословног брзописа пронађена је у матичној књизи рођених брековачке цркве, која се археографски води под насловом *Протокол рођених 1837–1858. из Брекова* (у наставку ПР), а која је похрањена у Историјском архиву Ужице (ПР 1837–1858). На свакој страни протокола налазе се по три правоугаона формулара штампана на рускословенском језику.⁵ Дакле, пронађени материјал нам не даје примере континуираног текста, већ изоловане информације које су тражене у формулару. Од укупно 390 страна ПР, ћирилички брзопис је према археографској пагинацији употребљен на следећим странама: 3–4, 7–14, 17–18, 25, 37–44, 57. Пословно писмо је спорадично смењивано везаним грађанским скорописом, а од 1840. године нема појаве пословног писма. Током читавог периода употребе пословне ћирилице у Брекову службовао је свештеник Павле Поповић, али не можемо утврдити који рукопис је припадао њему. Анализи је подвргнут рукопис у коме је најочуваније пословно писмо, тј. са најмање уплива везаног руског грађанског скорописа, којим се одликује рукопис који га повремено смењује.

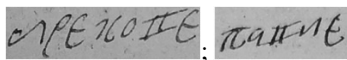
Инвентар слова из грађе чини 27 графема. У материјалу нема лексеме која би садржала глас *х*, али његово одсуство одговара дијалекатској бази. Писар не прави разлику између малих и великих слова, а речи одвајају белине. Одређена слова, како ћемо видети, нарушавају дволинијски низ. Уочавамо да нема много алогографских варијаната⁶, што иначе није типично за брзопис, осим обичног *о* и омеге, као и двопотезног и једнопотезног „грчког” *е*, која притом немају различиту гласовну вредност. Такође, не постоји употреба бројне вредности графема, већ се користе арапски бројеви. У типичне одлике пословног писма, које проналазимо у материјалу, спада квадратно *в*

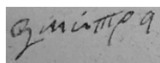
⁵ Садржина формулара је следећа: Родѣса мѣнецъ поѣла / Мѣца / Днѣ / Лѣта предложѣнаго: Оѣцъ младѣнца / Мѣти же / жѣтелѣе / Вѣртѣса ѣ миромъ сѣтымъ помѣзаса чрезъ менѣ / ѣереѣ / Парѣѣа цѣркве сѣт / вѣ / сѣщѣл: / Мѣца ѣ днѣ подѣ лѣтомъ положѣннаго. И дѣно вѣсть во сѣтомъ крещѣнѣи младѣн- / цѣ ѣма / Воспрѣѣмни / Бѣсть / жѣтел.

⁶ У материјалу смо само на једном месту, уместо типичног *ѣ*, наишли на употребу диграмског *ѣѣ*.

(л)⁷ и оборено б (а), док изостају издужено а и оборено д, уместо којих налазимо на латиноидна решења – млађе скорописно д (л) и првобитно грчку „алфу” (а), пореклом из млађег руског скорописа (Станишић 2020: 11). Ево примера:

1) Страна 18, датум: 3. 3. 1838.

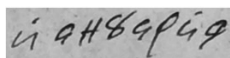
; српскоје, павле⁸ [Брекове, Павле]

 дмитра [Дмитра]

Слова која обједињују српску дипломатску минускулу са скорописом, а која проналазимо у материјалу јесу следећа: издужено г (г), једнопотезно е и з (е, з), раздвојено к (к) и треног т (т). Полууставни алогограф д (д) не проналазимо у материјалу.

Нема примера употребе јотованих лигатура, што одражава процес свођења графемског инвентара на штокавску гласовну структуру, чему сведоче протовуковске правописне одлике пословне ћирилице.⁹ На том трагу, значајно је напоменути примере ортографске еманципације јоте, која није доследно спроведена:

2) Страна 9, јануар 13, 14. 1837.

јануарија [јануарија]

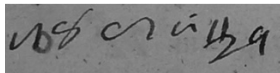
4) Страна 57, 14. август 1840.

јулија [јулија]

Нема примера који сведоче графичко бележење штокавских палатала љ и њ. На једном месту је накнадном интервенцијом старо л преобликовано у вуковско љ.

5) Страна 14, 13. април 1838.

љубица [Љубица]

Нисмо наишли на лексему у којој би постојало вокално р. Лигатура „шта” сачувана је у имену села Крушчица и доследно се употребљава да значи

⁷ Горња и доња водоравна линија у квадратном в прелазе у поље с леве и десне стране, што је типична пракса од 17. века (Ђорђић 1971: 128).

⁸ На овом месту желимо да се захвалимо проф. др Вањи Станишићу што нам је љубазно уступио фонт који најприближније одговара пословном писму.

⁹ О протовуковским правописним одликама пословног писма в. Станишић 2015б, 2024.

групу *ич* (црхшица). Графеме *ц* и *ш* имају курзивни руски скорописни облик какав проналазимо у Орфелиновим *Прописима* (в. Орфелин 1776), што представља доказ о графичком обједињавању нашег старог пословног писма с реформисаним руским писмом (в. Станишић 1987: 25).

У материјалу затичемо скорописне облике следећих слова: омега у иницијалном и медијалном положају (ω) с тремом или тачкама (примери 6 и 7), ново *ч* (ч), усправно *ж* (ж) и дебело јер (ј) на крају имена и презимена (пример 8). Слово *и* пише се с тачком или тремом. Графема ϕ није заступљена, а на њеном месту налазимо квадратно *в* (пример 9).¹⁰

6) Страна 17, 8. март 1838.

7) Страна 40, 8. новембар 1837.

III to CAG

πύω(α) [Тюсава]

0209H9

ωρєна [Обрєна]

8) Страна 37, 16. август 1838; страна 17, 8. март 1838.

попозитив

попоуиѣ [Поповић];

πετταρ

πετταρ [Петар]

9) Страна 43, 13 новембар 1838.

История

φίλιππο [Филиппа]

Утицај скорописа потврђује и млађа руска графема *я*, која се притом јавља у веома занимљивом морфолошком облику за који нисмо успели да нађемо еквивалент у другим документима. Чини се да је реч о индивидуалној навици писара да при брзини бележења изразито поједностави изглед овог слова (пример 10). Уосталом, показује се да је главна одлика руског скорописа, из ког ова графема долази, управо индивидуализација дуктуса (Жуков и др. 2023: 110). Такође, присутно је веома занимљиво удвојено бележење гласа *ј*, тј. бележење *и* у гласовној вредности */j/* испред *я* (пример 11).

10) Страна 42, 8. ноябрь 1838.

мѣрѣ

мирянѸ [Мирјану]

11) Страна 32, 8. август 1838; страна 41, 8. новембар 1838.

от и др

ложя [Боја]

4 5 6 7 8 9

ИЯСЕНОВА [Јасенова]

Поред руске скорописне варијанте, група *ja* на неким местима обележена је графемом *a* (а) (пример 12), што сведочи о неодомаћености слова *я*. Графема *e* може означавати групу *je* у иницијалном и финалном положају (пример

¹⁰ Ово, усталом, одговара дијалекатској припадности територије (в. Пецо 1980: 80).

13), што би могла бити стара одлика предлигатурног правописа.¹¹ Писар нема посебну графему за групу *ју* (стох: Стоју).

12) Страна 9, 13. јануар 1837.

анџарија [јануарија]

13) Страна 37, 16. август 1838; страна 10, 8. фебруар 1837.

елѣ [Јелу];

тимотије [Тимотије]

Графема *ћ* још увек има двојну гласовну вредност:

14) Страна 7, 13. новембар 1837; страна 38, 14. септембар 1838.

поповић [Поповић];

млађена [Млађена]

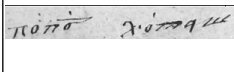
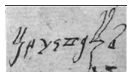
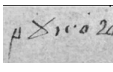
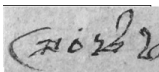
Поред изостанка графичких решења за бележење јотованих лигатура, у материјалу нема употребе јата, јерија и осталих графема грчког порекла уобичајених за нашу средњовековну писменост (за преглед читавог инвентара в. Табелу I).

3. Записи у старим рукописним књигама брековачке цркве

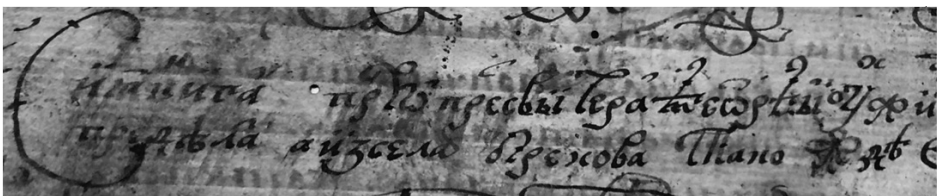
Више средњовековних рукописних књига из села Брекова чува се у Народном музеју Ужице, док се једна књига налази у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” (в. Ђоковић и др. 1997: 203). Како бисмо утврдили да ли су у ранијим вековима свештеници у Брекову користили пословно писмо, у потрази за записима на маргинама прегледали смо три рукописне књиге похрањене у Народном музеју Ужице: *Минеј за месец април* (НМУ 2379; 16. век), *Октоих осмогласник од 5. до 8. главе* (НМУ 2382; 16. век) и *Молебни канон пресвете Богородице* (НМУ 2384; 17. век).¹² Пронашли смо три записа која сведоче употребу другачијег вида пословног писма. Један у *Октоиху*, а друга два у *Молебном канону пресвете Богородице*. У наставку прилажемо табеле са рашчитаним записима.

¹¹ О овој појави у ортографији ћирилских повеља 12. и 13. века в. Ивић – Јерковић 1981: 31–41.

¹² Рукописни *Минеј за месец април* (инв. бр 2379) нисмо били у могућности да прегледамо јер је у току нашег истраживања био на конзервацији. Часловац из 17. века, који је похрањен у Универзитетској библиотеци у Београду, није био доступан јер је у току писања рада Одељење реткости било у фази реновирања.

Запис попа Хоташа (у наставку 3X), (Октоих осмогласник од 5. до 8. главе инв. бр. 2382)					
79v	80r	80v	81r	81v	82r
					
попъ хоташъ	Цруевацъ	писа	сије	рукоју	своѣ
поп Хоташ	Цруевац	писа	сије	рукоју	своѣ[je?]jy

Попа Хоташа не проналазимо на списку свештеника приложеном у монографији о Брекову (Ђоковић и др. 1997: 207–208). Очигледна су скорописна графичка обележја: репато *a* (q) и јотована лигатура *ју* (ю). Занимљиво је доследно писање тачке изнад *о*. Присутно је алогографско варирање графеме *у* (у-џ). Необична је појава лигатуре *Ѡ* на месту где бисмо очекивали *је*.

Запис попа Георгија/Ђеорђија (у наставку 3Г), Молебни канон пресвете Богородице (инв. бр. 2384)	
последња страна рукописа у средини стране	
	
Сѣна кѣта прѣпрѣсвѣта Тѣра Ѣѡрђѣа оУжичкаго прѣдѣла а ѣз села брекова Пѣко жѣѣ ѣст	
Сија книга прѣпрѣсвитѣра Ђеорђија ужичкаго прѣдела а ѣз села Брекова такожде јѣст	

Протопрезвитѣра Георгија проналазимо на списку свештеника брековачке цркве, а аутори га смештају у 18. век. Како је наведено: „Љубо Стојановић у својим Записима и наглашава да је заслужан што је црква покривена” (Ђоковић и др. 1997: 207). Аутори нису оставили тачан извор ове информације, а ми у *Записима* Љубомира Стојановића нисмо пронашли поменуто место.

Неколико облика слова издваја рукопис свештеника Георгија од осталог материјала. То су пре свега скорописно високо *т* (т) грчког порекла, као одлика источне варијанте ћириличног брзописа (Ђорђевић 1971: 168, 186), али и специфичан облик слова *ж*, вешто калиграфски изведен, који се јавља у 17.

(уп. Станишић 2020: 31). Присутна су два алогографска облика графеме з (з, з). Последње две речи записа замрљане су, а последња није у потпуности читљива. Такође, нисмо успели са сигурношћу рашчитати графему која се налази на крају имена свештеника Ива, као и на крају прве речи, иако можемо претпоставити да је реч о латиноидном скорописном *a*. Изостанак знатнијег присуства руских скорописних графема одговара времену настанка записа (16. век).

4. Закључак

Можемо закључити да материјал пронађен у ПР из Брекова одражава процес повлачења нашег пословног писма пред скорописом, као и процес њиховог графичког обједињавања. Доказали смо да је појава присутна у ранијим вековима, а пронашли смо је и у протоколима оближње Цркве Свете Тројице у селу Бјелуша, док летимичан преглед свештеничког рукописа у протоколима Цркве Светих апостола Петра и Павла у Сирогојну, на основу употребе квадратног *v* у иначе курзивном грађанском скоропису, може указивати на употребу пословног писма у ранијим вековима у Сирогојну. Отуда можемо претпоставити да се пословно писмо користило на ширем подручју ариљског краја, али такав закључак захтева додатна истраживања.

Није познато порекло рукописних књига из брековачке цркве у којима смо пронашли записе о попу Иву и Исаји, као и записе попа Георгија и Хоташа. Логична претпоставка би била да су настале у ариљском скрипторију, имајући у виду да су из 16. и 17. века, током којих је у ариљском Храму Светог Ахилија постојао скрипториј (Давидовић 2016: 66). Из 17. века сачуван је ариљски препис *Житија преподобног Теодора Студита* (НБС 597), а у истом скрипторију могла су настати у 13. веку два пергаментна листа *Псалтира* (НБС Рс 589) (Давидовић: 56, 66). На основу неких елемената (*Псалтир*: доследно надредно квадратно в у скраћеници џа, иницијално ѓ ; *Житије*: ѓ, ѓ), које *Житије* и *Псалтир* деле са рукописним књигама брековачке цркве, можемо претпоставити њихово заједничко порекло.¹³

Када је реч о прегледу палеографских одлика пословног писма из ПР, треба пре свега имати у виду природу материјала који нам, имајући у виду непостојање континуираног реченичног низа, онемогућава увид у целокупну ортографску праксу писара и, могуће, неких графичких решења. Уопште, рукопис одликују руске скорописне праксе, које су постепено потискивале домаће пословно писмо. Чињеница да се пословно писмо користило и у

¹³ На левој marginи листа 2г *Жутија Теодора Студита* проналазимо и брзописни запис: *Г҃ ѿ слава тебе* [Господи слава тебе].

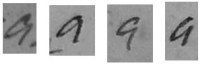
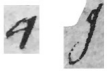
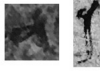
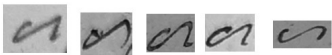
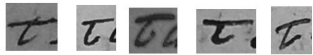
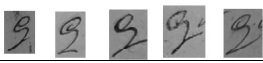
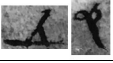
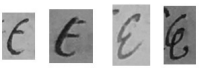
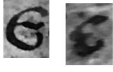
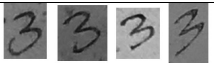
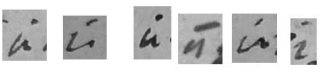
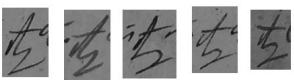
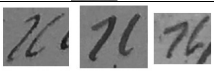
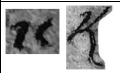
ариљском крају допуњава до сада устаљено схватање да се оно од 15. века користи само на тлу Босне и приморја. Сходно томе да се на тлу Боке которске ова смена одиграла током 18. века (Станишић 2020: 5), логична је знатнија појава скорописних графема и ортографије у запису попа Георгија који је живео у 18. веку.¹⁴ Са друге стране, запис попа Хоташа и запис о попу Иву (за који не можемо тврдити да га је он писао, иако је то разумна претпоставка) показују старије одлике нашег пословног писма (архаично издужено *ј* и *у*, које нисмо били у могућности да графички представимо; јотована лигатура *ѣ*, минускулно *џ*). Руски скорописни утицај посебно доказује постојање графеме *я* у ПР, иако је графема специфичног облика, што сведочи о њеној неодомаћености. Поређењем анализираних материјала, уз свест о ограниченом узорку који пружају краћи записи, можемо издвојити неке закључке: док се латиноидно скорописно *а* доследно јавља у ПР и ЗГ, у ЗХ и ЗИ је пристуно с алогографским паром (*а-г*). Старо оборено *б* доследно је у ПР, изостаје у материјалу ЗХ и ЗИ, а у ЗГ није оборено, иако је изразито стилизовано. Квадратно *в* пристуно је свуда осим у ЗГ, где се доследно употребљава грчка вита (*ѿ*) скорописног порекла. Првобитно издужено *г* (*г*) истоветно је у свим записима у којима се јавља (ПР, ЗГ, ЗИ). ПР се одликује доследном употребом скорописног *д*, његов полууставни алогограф (*д*) јавља се у ЗГ, а у ЗИ присутан је са старијим минускулним *д* (*д-џ*). Графема *и* скорописног је типа и увек се јавља с тачком или тремом, осим у ЗХ. Троного *т* доследно је у ПР, ЗХ и ЗИ, док се у ЗГ користе решења руског грађанског скорописа (*тл*, *т*). Највише варирања у материјалу показала је графема *у* (ПР: *у*; ЗГ: *ѣу*; ЗХ: *у*, *ѣ*). ЗГ се издваја по присуству јата, јерија и јотоване лигатуре *ја*. За прегледнији увид у целокупни материјал видети Табелу I у прилогу.

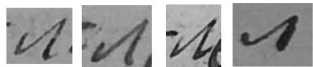
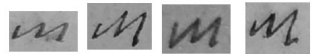
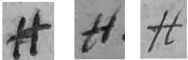
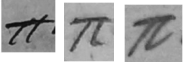
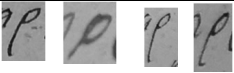
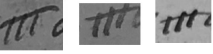
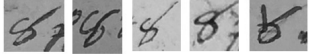
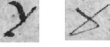
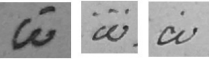
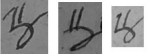
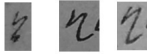
Најпознији рукопис ПР показује доследан процес свођења графемског инвентара на штокавску структуру, и то у складу с дијалекатским одликама месног говора у којем изостају гласови *ѣ* и *х*. Рукопис је очишћен од историјског наслеђа. Значајни су у том смислу примери функционалног еманциповања јоте. Занимљиво је приметити да употреба пословног писма престаје 1840. године у Брекову, док се у суседном селу Бјелуша оно употребљава у *Протоколу умрлих* до 1842. године. Свакако, овај кратак преглед не исцрпљује анализу пронађене грађе, већ представља залог за даља истраживања црквених књига ариљског краја.

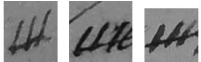
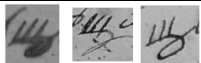
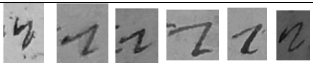
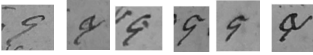
¹⁴ Као што је уочено, високо *т*, јерови, јотоване лигатуре и јат учвршћују се тек од 18. века (Станишић 2020: 28).

П Р И Л О Ж И

ТАБЕЛА I: ИНВЕНТАР ГРАФЕМА

Протокол рођених из Брекова (19. в.)	Георгије (18. в.?)	Хоташ	Иво (16. в.?)	
				а а а
		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	б а
				ц в
		Не јавља се у запису.		д т
		Не јавља се у запису.		е а в
				е
		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ж
		Не јавља се у запису.		з
				и
Без посебног графичког обележја.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ј ђ
		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	к
				л

		Не јавља се у запису.		л
	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.		м
		Не јавља се у запису.		н ђ
				о
				п
				р
				с
				тѣ
			Не јавља се у запису.	у оу
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ф ф
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.			х
		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѿ
	Не јавља се у запису.		Не јавља се у запису.	ѣ
		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѝ ѝ

	Не јавља се у запису.		Не јавља се у запису.	ш
	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	щ
	Не јавља се у запису.		Не јавља се у запису.	ъ
Не јавља се у материјалу.		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѝ
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	џ
Не јавља се у материјалу.		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Ѡ
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.		Не јавља се у запису.	Ѣ
Не јавља се у материјалу.		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Ѥ
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Ѧ
	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Ѧ
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѧ
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Ѩ

НАПИСАНИЕ КРЕЩАЕМЫХЪ.

Родился мѣсяца пола <i>ПОЛЪ МЕСЯЦА</i> Мѣсяца <i>СЕРГІЯ</i> Дни <i>3</i> дѣта предложѣннаго: Оца млади́нца <i>ПАВЛЕ</i> Мати же <i>СИМОНЪ</i> житѣи <i>ПРЪЩИНЪ</i> Крѣтиса ѿ мѣромъ сѣмъ помѣзаса чрезъ мѣнѣ <i>Іеріа ПАВЛЕ</i> <i>ПОПЪ ИВЪ</i> Паро́ха цѣркѣ сѣго <i>НИКОЛАЕ</i> <i>ВЪ СРЕКОШЕ</i> сѣща: <i>Мѣсяца СЕРГІЯ</i> Мѣсяца ѿ днѣ пола лѣтомъ положѣннаго. И дано вѣсть во сѣмъ крѣпѣи млади́н- цѣ ѿ ма <i>СТАНЪ</i> Воспрѣимни <i>И</i> вѣсть <i>НЕ НАЧЕ</i> житѣи <i>СЕЛОТЕ ИКО</i>	1837 7
Родился мѣсяца пола <i>ПОЛЪ МЕСЯЦА</i> Мѣсяца <i>СЕРГІЯ</i> Дни <i>5</i> дѣта предложѣннаго: Оца млади́нца <i>ПОПЪ</i> Мати же <i>ИВЪ</i> житѣи <i>СРЕКОШЕ</i> Крѣтиса ѿ мѣромъ сѣмъ помѣзаса чрезъ мѣнѣ <i>Іеріа ПАВЛЕ</i> <i>ПОПЪ ИВЪ</i> Паро́ха цѣркѣ сѣго <i>НИКОЛАЕ</i> <i>ВЪ</i> сѣща: <i>Мѣсяца СЕРГІЯ</i> Мѣсяца ѿ днѣ пола лѣтомъ положѣннаго. И дано вѣсть во сѣмъ крѣпѣи млади́н- цѣ ѿ ма <i>МАЛІЦЪ</i> Воспрѣимни <i>И</i> вѣсть <i>СИМОНЪ</i> житѣи <i>СЕЛОТЕ ИКО</i>	1837 8
Родился мѣсяца пола <i>МЪ МЕСЯЦА</i> Мѣсяца <i>СЕРГІЯ</i> Дни <i>2</i> дѣта предложѣннаго: Оца млади́нца <i>МАРКО</i> Мати же <i>СТАНЪ</i> житѣи <i>НИКОЛАЕ</i> Крѣтиса ѿ мѣромъ сѣмъ помѣзаса чрезъ мѣнѣ <i>Іеріа ПАВЛЕ</i> <i>ПОПЪ ИВЪ</i> Паро́ха цѣркѣ сѣго <i>НИКОЛАЕ</i> <i>ВЪ СРЕКОШЕ</i> сѣща: <i>Мѣсяца СЕРГІЯ</i> Мѣсяца ѿ днѣ пола лѣтомъ положѣннаго. И дано вѣсть во сѣмъ крѣпѣи млади́н- цѣ ѿ ма <i>ТИВОЗЕНЪ</i> Воспрѣимни <i>И</i> вѣсть <i>ВЛАДИСЛАВЪ</i> житѣи <i>СЕЛОТЕ ИКО</i>	1837 9

Фотографија 3. стране Протокола рођених 1837–1858.
из Брекова (Црква Светог Николе)

ИЗВОРИ

- Вариа (1818–1869). Историјски архив Ужице, Збирка Вариа, IX кутија, 2. Установе, 2.8. Верске установе – бјелушка црква.
- Орфелин, Захарије (1776). *Новѣйшія славенскія прописы*. Сремски Карловци: [б. и.]. НМУ 2379 (16. век). *Минеј за месец април*. Народни музеј Ужице, инв. бр. 2379, сигнатура: РАР.НМУ-009.
- НМУ 2382 (16. век). *Октоих осмогласник од 5. до 8. главе*. Народни музеј Ужице, инв. бр. 2382, сигнатура: РАР.НМУ-012.
- НМУ 2384 (17. век). *Молебни канон пресвете Богородице*. Народни музеј Ужице, инв. бр. 2384, сигнатура: РАР.НМУ-013.
- НБС Рс 597 (1979). *Житије Теодора Студита* (СГ-1979-148). У: Народна библиотека Србије, НБС Рс 597. <<http://registar.nb.rs/scc/izuzetni-zapis.php?ID=148>> 18. 1. 2025.
- НБС Рс 589 (1979). *Псалтир (одломак)* (СГ-1979-145). У: Народна библиотека Србије, НБС Рс 589. <<http://registar.nb.rs/scc/izuzetni-zapis.php?ID=145>> 18. 1. 2025.
- ПР (1837–1858). *Протокол рођених 1837–1858. из Брекова (Црква Светог Николе)*. Историјски архив Ужице, Збирка црквених матичних књига, граничне године 1837–1858.

ЛИТЕРАТУРА

- Арнаутовић, Зорица (2013). Црквене матичне књиге ариљске општине. *Историјска баштина*. 22: 155–179.
- Бистрова, Е. С. (2011). Скоропись в русской палеографии. *Фотография. Изображение. Документ*. 2 (2): 49–60.
- Богичевић, Војислав (1975). *Писменост у Босни и Херцеговини: од појаве словенске писмености у IX в. до краја аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини 1918. године*. Сарајево: ИП „Веселин Маслеша”.
- Булић, Дејан М. (2014). *Насеља и становништво „земље” Моравице (XIV – средина XVI века)*. Београд: Филозофски факултет у Београду.
- Городилова, Л. М. (2000). *Русская скоропись XVII века*. Хабаровск: Хабаровский гос. педагогический ун-т.
- Давидовић, Милена (2016). Српски скрипторији од XII до XVII века. У: *Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век)*. Београд: САНУ. 105–114.
- Ђорђевић, Петар (1971). *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Ђоковић, Милојко П. и др. (1997). *Бреково: 1476–1896–1996*. Београд: Одбор САНУ за проучавање села.
- Жуков, А. Е., Корогодина, М. В., Подковырова, В. Г. (2023). *Рукописная книга в восточнославянских землях*. Санкт-Петербург: Альянс-Архео.
- Ивић, Павле и Вера Јерковић (1981). *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду / Институт за јужнословенске језике.
- Милосављевић, Драгиша (2023). *Цркве и манастири Земље Моравице: XII–XVII век*. Ужице: Народни музеј Ужице.

- Накаш, Лејла (2010). *Језик и графика крајишничких писама*. Сарајево: Славистички комитет.
- Пецо, Асим (1980). *Преглед српскохрватских дијалеката*. Београд: Научна књига.
- Ристић, Милован (1963). *Стари Влах*. Београд: Туристичка штампа.
- Станишић, Вања (1987). Корени и домети Вукове реформе српске ћирилице. *Повеља: часопис за књижевност, уметност, културу, просветна и друштвена питања*. 17 (1/2): 24–45.
- Станишић, Вања (2015а). О српској дипломатској минускули још једном. У: *Путевима српских идиома. Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана*. Крагујевац: ФИЛУМ. 331–339.
- Станишић, Вања (2015б). „Босанска буквица” и Вукова ћирилица. У: *Вук Стефановић Караџић (1787–1865–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић). Београд: САНУ. 105–114.
- Станишић, Вања (2016). О палеографским одликама ћириличке преписке везане за период владавине Шћепана Малог. У: *Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017. године* (гл. уредник Ј. Стојановић). Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори. 213–222.
- Станишић, Вања (2020). *Ћирилички документи XVIII века из Боке которске*. Београд: Савез славистичких друштава Србије.
- Станишић, Вања (2024). Предвуковски корени Вукове азбучне реформе. *Јужнословенски филолог*. LXXX (1): 9–25.
- Чигоја, Бранкица (1999). Босанчица. У: *Лексикон српског средњег века* (приредили Сима Ћирковић, Раде Михаљчић). Београд: Завод за графичку технику Технолошко-металуршког факултета. 66–69.

Милош Миличевич

О ПОЗДНЕМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ДЕЛОВОГО ПИСЬМА В ПРОТОКОЛЕ РОЖДЕНИЙ ЦЕРКВИ СВЯТОГО НИКОЛАЯ В БРЕКОВО

Резюме

В статье представлено краткое палеографическое описание делового письма, найденного в *Протоколе рождений (1837–1858)* из церкви Святого Николая в селе Бреково. Проанализированы также записи брековских священников в рукописных книгах XVI и XVII веков, которые также свидетельствуют об использовании этого типа кириллицы. Материал, найденный в *Протоколе рождений (1837–1858)* из Брекова, отражает процесс вытеснения нашего делового письма скорописью, а также процесс их графического объединения. Мы доказали, что использование делового письма присутствовало в более ранние века, и обнаружили его также в протоколах соседней церкви Святой Троицы в селе Белуша, в то время как беглый обзор священнического почерка в протоколах церкви Святых апостолов Петра и Павла в Сирогойно, основанный на использовании квадратной буквы «в» в преимущественно курсивной гражданской скорописи, может указывать на использование делового письма в более ранние века в Сирогойно. Факт, что деловое письмо использовалось также в районе Ариля, дополняет устоявшееся до сих пор представление, что с XV века оно применялось только на территории Боснии и приморья. Самая поздняя рукопись *Протокола рождений (1837–1858)* демонстрирует последовательный процесс сведения графемного инвентаря к штокавской структуре, причем в соответствии с диалектными особенностями местного говора, в котором отсутствуют звуки «ф» и «х». Рукопись очищена от исторического наследия. В этом смысле значимы примеры функционального эмансипирования йоты. Использование делового письма прекращается в 1840 году в Бреково, тогда как в соседнем селе Белуша оно используется в *Протоколе умерших* до 1842 года. Находки указывают на потенциальное существование богатого палеографического материала, присутствующего на более широкой территории арильского края.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: деловая кириллица, босанчица, скоропись, Бреково, церковь Святого Николая, земля Моравица, метрические книги арильской общины.

Мср Милош Милићевић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Србија
milosmilicevic.fil@gmail.com